

pitalis predicti). — 34. PA, TA — 1437 dec. 26.: »Facta sibi primo et ente omnia conscientia si vellet dimittere pro anima sua hospitali novo in Pirano iuxta partem captam in maiori consilio Pirani eidem hospitali dimisit vigore presentis testamenti soldos 20 parvorum pro anima sua.« — 36. Npr. PA, TA — 1382 sept. 30, 1420 nov. 13: »... duo paria lintheamium videlicet par unum telle grosse et alterum telle subtilis.« 1499 okt. 18 itd. — 37. Npr. PA, TA — 1467 marec 31, 1475 dec. 22, 1476 marec 21, 1485 sept. 18 itd. — 38. PA, TA — 1453 jul. 7: »... fabricam dicti hospitali sibi heredem universalem esse voluit et instituit.« — 39. PA, TA — 1482 maj 3: »... Item legavit hospitali novo de Pirano unam suam domum positam Pirani in porta Misana apud domum ser Odorici Saracho (?) hac conditione quod Magdalena uxor eius in ea possit habitare sive ea possit gaudere in vita sua.« — 40. PA, TA — 1493 okt. 7: »... quod post dicte uxore sue mortem bona que reperiuntur de dicta eius che-

reditate deveniant predicto hospitali novo.« — 41. »... pro fabrica dicti hospitalis novi«, prim. PA, TA — 1441 avg. 13, 1453 jul. 7. — 42. Npr. PA, TA — 1459 jun. 8 in jul. 17. — 42a. Npr. PA, TA — 1483 dec. 5. — 43. PA, TA — 1456 jul. 5: »In primis dimisit hospitali Pirani libris 20 parvorum ex quibus iussit emi sclavinas in subventionem pauperum dicti hospitalis.« — 44. PA, TA — 1481 febr. 7. — 45. PA, TA — 1482 maj 4. — 46. PA, TA — 1438 maj 30. — 47. PA, TA — 1456 febr. 5. — 48. PA, TA — 1473 nov. 23. — 49. PA, TA — 1476 jan. 11: »... fabricam conventus sancti Francisci de Pyrhano sibi heredem universalem esse voluit et instituit.« — 50. PA, TA — 1453 jul. 30. — 51. PA, TA — 1463 marec 23. — 52. PA, TA — 1488 dec. 24. — 53. PA, TA — 1489 jul. 21. — 54. PA, TA — 1499 nov. 25: »Item iussit fieri unam caritatem die obitus sui fratribus sancti Pelegrini valoris unius ducatus.«

BOJ ZA SEVERNO SLOVENSKO MEJO 1918/19 V PREKMURJU*

LOJZE UDE

Ob razpadu Avstro-Ogrske oktobra 1918 so mogli biti ogrski oz. prekmurški Slovenci, kakor so jih nazivali Slovenci v Avstriji, na osvoboditev, združitve s Slovenci v novo ustanovljeni jugoslovanski državi, najmanj pripravljeni.

Poglavitni vzrok te slabe pripravljenosti je v pritisku madžarskega nacionalizma, katerega nosilca sta bila madžarsko plemstvo in meščanstvo s svojo ideologijo o integriteti ozemlja svetoštetanske krone. Ves vpliv uprave in šolske vzgoje posebno od dualistične ureditve Avstro-Ogrske 1867 dalje je bil usmerjen na uveljavljanje te miselnosti in zlasti tudi na zaviranje vseh, tudi kulturnih stikov s Slovenci v Avstriji.

V svoji socialni sestavi in maloštevilnosti — okrog 100.000 konec 19. stoletja — so se mogli prekmurški Slovenci temu pritisku težko upirati. Bili so mali kmetje, ki se po večini niso mogli preživljati z delom na svojih kmetijah, temveč so morali iskati zaslužka še z delom na madžarskih veleposestvih. Madžarski veleposestniki, grofi in knezi, so imeli toliko zemlje, da si od severozahodnega do jugovzhodnega dela Prekmurja mogel priti, ne da bi stopil na zemljo slovenskega kmeta. Zaslužka so iskali tudi s

sezonskim delom izven Prekmurja, najraje v Slavoniji in med Slovenci na avstrijskem Štajerskem. Razen kmetov je bilo Slovencev še nekaj obrtnikov, toda gostilničarji in trgovci so bili po večini madžaronski židje. Posvetni inteligeni, največ učitelji, so bili redko zavedni Slovenci. Le duhovščina, po svoji legalistični miselnosti sicer ogrsko svetoštetansko patriotična, je po vernosti imela s slovenskim ljudstvom tudi jezikovni stik in je bila proti jezikovni madžarizaciji.

Politično se prekmurški Slovenci v lastni stranki niso mogli organizirati, ker so v madžarski »demokraciji« imeli volilno pravico predvsem plemiči in meščanski davkoplačevalci, ter njihova inteligenca.

Madžarizacijske tendence so bile vidne posebno v tehle zakonih, ki so izšli kljub zakonu št. XLIV iz leta 1868 o »narodni, jezikovni enakopravnosti« na Ogrskem, ki pa se je v nadaljnjem izkazal le kot lepa deklaracija za zunanji svet in ne kot resna pravna obveznost:

Že s kazenskim zakonom iz leta 1878 je bilo po členu 171 in 172 mogoče kazensko preganjati vsako delovanje, ki je nasprotovalo madžarizaciji.

S šolskim zakonom XVIII iz leta 1879 (minister Agoston Trefort) je bilo določeno, da se mora madžarščina kot učni jezik uvesti v vse šole, tudi verske. Le glede verouka do

* Povzetek neobjavljene obširnejše razprave.

nadaljnega niso bile izključene olajšave, kar je v veliki meri bilo zavisno od slovenskih župnikov.

Z zakonom LXXX iz leta 1883 je bila popolnoma pomadžarjena srednja šola. Materinski jezik drugih narodnosti se ni smel počevati tudi kot predmet.

Z zakonom XV iz leta 1891 so bili pomadžarjeni vsi vrtni. Z Banffyjevimi zakoni iz leta 1898 so bila pomadžarjena vsa krajevna imena.

Z letom 1900 so ogrska uradna ljudska štetja prekmurske Slovence kot take sploh prenehala šteti. Številčno so bili upoštevani samo še med tistimi, ki so bili navedeni v rubriki »drugi«. Do tega leta so jih šteli vsaj kot »Vende«, toda leta 1900 so izbrisali v uradnih ljudskih štetjih tudi to ime.

Oblastnemu madžarizacijskemu pritisku se je pridružil pritisk privatnih organizacij madžarske družbe. V osrednjem mestu Prekmurja, v Murski Soboti, je bila kot taka organizacija leta 1885 ustanovljeno društvo »Vendvideki magyar közművelődési egyesület — VMKE« (Prosvetno društvo za širjenje madžarščine v Vendski krajini).

Z Apponijevim šolskim zakonom iz leta 1907 je bilo šolstvo brezizjemno pomadžarjeno in so madžarski oblastniki šele med I. svetovno vojno ublažili to politiko. Uspeli so sicer navdati nemadžarske narodnosti z nekim ogrskim patriotizmom ali ga jim vteptati, niso pa uspeli z jezikovno madžarizacijo. Prav iz tega dejstva je posebno pri prekmurskih Slovencih vzniknila politična osvobodilna težnja, težnja po združitvi s Slovenijo v skupni jugoslovanski državi.

Vzrokov, da z jezikovno madžarizacijo niso uspeli, je bilo več. Slovenci so bili v razmerju do Madžarov avtohtono prebivalstvo. Govorica avtohtonega kmeta pa je v odnosu do naroda zavojevalca trdoživa. Šolstvo, to najbolj učinkovito sredstvo potujčevanja v 19. stoletju je bilo na Ogrskem organizirano tako, da ni moglo doseči namena pomadžarjenja. Po temeljnem šolskem zakonu XXXVIII iz leta 1868 so namreč mogle biti šole na Ogrskem državne, verske, občinske in zasebne. Že s tem je bila omogočena različna praksa. Še leta 1918 je bilo največ šol verskih. Otroci so obiskovali šole le do izpolnjenega 12. leta in še to samo pozimi od novembra do aprila. Sicer uzakonjena šolska obveznost ni bila strogo izvajana. V začetku 90. let je bilo v območju osrednjega, to je murskosoboškega okraja, vsolanih le 50 do 60 % šoloobveznih otrok. Kljub strogim ukrepom slovenski starši niso pošiljali otrok v šole. Znano je poročilo murskosoboškega

glavarja velikemu županu v Somboteliju iz leta 1890, da se nauči madžarščine razmeroma le malo prebivalcev. Semenišča so bila sicer madžarska, toda s slovenskim ljudstvom je duhovnik moral moliti slovensko.

Prekmurski Slovenci so ustvarili tudi svoj tisk. Temelj tisku v prekmurskem slovenskem narečju so položili Ferenc Temlin, Mihall Sever, najtrdnjši in najtrajnejši vpliv pa je z izdajo abecednika in katekizma imel evangeličan Štefan Küzmič, (1723 — 1779). V nadaljnjem so tisk v slovenskem prekmurskem narečju pospeševali predvsem slovenski katoliški duhovniki. Skozi vse 19. stoletje je prekmursko ljudstvo uporabljalo v cerkvi in družini zlasti molitvenik Mikloša Küzmiča (1739 — 1804) iz leta 1780 »Knjiga molitvena z dvojnimi pridavkom na hasek slovenskega naroda«. Ponatisnjena je bila ta knjiga nad 20-krat. Njena zadnja izdaja je iz leta 1931.

Preprečiti v Prekmurju pojav in razvoj slovenske tiskane besede, slovenski kulturni napredek, otežiti ali celo onemogočiti branje slovenskih knjig, tiskanih v Avstriji in s tem zbliznanje Slovencev z desnega in levega brega Mure, je bila v teh desetletjih glavna skrb raznih ogrskih upravnih oblastev, celotne madžarske družbe. Ne samo vzgoja, povsod navzoče navajanje k ogrskemu državnemu patriotizmu svetošufanske krone, temveč tudi nacionalna jezikovna madžarizacija je bila njihov glavni cilj.

Po šolskem zakonu XVIII iz leta 1879, ki je določal, da se mora madžarski jezik kot učni jezik uvesti tudi v vse verske šole, so izšla škofijska navodila, da naj se tudi verouk poučuje v madžarščini. Na ta navodila pa župniki niso bili strogo vezani. To je izrabil Ivanocy, da je po večletnem poučevanju verouka v madžarščini kot župnik v Tišini začel poučevati verouk v slovenščini tudi v šoli in je kot dekan murskosoboške dekanije dosegel, da je bila v prekmursko slovensko narečje prevedena Gerelyjeva Mala biblija, uvedena leta 1897 kot obvezen učbenik v šole v soboški, lendavski in monoštrski dekaniji, torej na skoraj celotnem slovenskem ozemlju Ogrske. Madžari so zaradi tega Ivanocyja v časnikih silovito napadali. Označevali so ga kot veleizdajalca. Zagovarjati se je moral pred oblastjo. Somboteljski škof Hidasy se zanj ni zavzel. Z Apponijevim šolskim zakonom leta 1907 je bilo v šolah konec tudi slovenskega verouka.

Ivanocy pa se je po uspehu s prevodom Gerelyjeve Male biblije ukvarjal tudi z načrtom ustanoviti družbo, ki naj redno vsako leto izda za prekmurske Slovence nekaj na-

božnih, a tudi drugih knjig. Pridobil je za to idejo tudi somboteljskega škofa dr. Vilmosa Istvána, katerega pa so vodili pri tem drugi motivi kakor Ivanocyja in njegove pomočnike, kar se je pokazalo že takoj po izidu prve knjige — Kalendarja Srca Ježušovega za leto 1904. Kalendar je bil pisan v prekmurskem slovenskem narečju, v slovenskem duhu, z zavestjo slovenske samobitnosti in je bil zamišljen kot trajna ustanova. Vse to pa je bilo proti namenom škofa, ki so ga, kakor je to napisal Ivanocy v župnijski kroniki, vodili pri vsem »skriti madžarsko-nacionalni cilj«, to je pričakovanje, da se bo tiskanje slovenskih knjig ob napredujoči madžarizaciji tako in tako kmalu izkazalo za nemogoče, nesmiselno. Tisk v prekmurskem slovenskem narečju pa je pokazal nepričakovano trdoživost. Kalendarju se je pridružil še mesečnik Marijin list in leta 1913 tednik Novine, ki je pod uredništvom Jožefa Klekla starejšega leta 1917 dosegel že 6200 naročnikov. Po Novinah je prišel Klekl starejši še do priznanja, da je »voditelj« prekmurskih Slovencev.

Posamezni pisci so z uvajanjem novega besedišča že pred letom 1913 približali prekmursko narečno pisano besedo slovenskemu knjižnemu jeziku. Novine so storile še en korak dalje. Prenehale so pisati v madžarskem črkopisu in začele pisati v gajici. V Kalendarju za leto 1904 je Ivanocy v članku o Sv. Cirilu in Metodu napisal še: »Med današnjim slovenskim ljudstvom na Štajerskem in Ogrskem v preteklosti ni mogoče potegniti take mejne črte, ki bi to ljudstvo kot narod delila.« V tišinski župnijski kroniki pa je leta 1905 napisal o Strossmayerjevem kulturnem pomenu prav slavospevne besede: »... če se bodo kdaj jugoslovanske višje ideje realizirale, je Strossmayer temu položil temelj«. Verjetno bi bili prekmurski Slovenci na leto 1918 bolje kakor pod Kleklovim konservativnim vodstvom pripravljani, če ne bi Ivanocy že leta 1913 umrl. Sme pa se trditi, da je tisk v slovenskem prekmurskem narečju bistveno pripomogel, da prekmurski Slovenci niso podlegli madžarizaciji.

Hudo so madžarske oblastnike vznemirjale tudi Mohorjeve knjige, ki so jih v zadnjem desetletju 19. stoletja širili med prekmurskimi Slovenci zlasti Ivanocy in tudi njegovi sodelavci. Tiskane v Avstriji, v Celovcu, v slovenskem knjižnem jeziku, so jih prekmurski Slovenci vendarle razumeli. To je dokazovalo njihovo sorodnost s Slovenci v Avstriji in prav to je madžarske oblastnike najbolj vznemirjalo. Širjenju teh knjig so delali različne težave. Naročniki so bili iz-

postavljeni raznim šikanam. Zato so jih štajerski Slovenci, posebno semeniščniki marihorskega semenišča, v Prekmurje tudi vtihotapljali.

Lastnega političnega programa pa prekmurski Slovenci niso imeli. Po nasvetu Ivanocyja so volili leta 1895 ustanovljeno madžarsko ljudsko, klerikalno stranko, ki je v nasprotju z liberalno stranko imela v svojem političnem programu vsaj realizacijo zakona iz leta 1868 o narodni enakopravnosti. Če izvzamemo Ivanocyja, niso poznali jugoslovanske ideje. Vodilna plast prekmurskih Slovencev, duhovščina, čeprav proti jezikovni madžarizaciji, je bila ogrsko patriotična.

Bilo pa je še več drugih dejstev in silnic, osebnih in socialnih, ki so tudi v preteklosti spletale vezi med Slovenci na desnem (avstrijskem) in levem (ogrskem) bregu Mure.

Tudi ogrski, prekmurski Slovenci so sebe kakor Slovenci v Avstriji, nazivali Slovence, svoj materin jezik, slovenski in so odklanjali ime Vendi, s katerim so jih nazivali Madžari. Globlja zavest iste jezikovne, narodne skupnosti s Slovenci v Avstriji, pa je šele nastajala.

Posamezni slovenski politični pisatelji kakor koroški Slovenec Matija Majar in štajerski Slovenec Oroslav Caf so že leta 1848 zahtevali priključitev prekmurskih Slovencev k Sloveniji. Geograf Peter Kozler jih je v svojih zemljevidih vključeval v slovensko jezikovno ozemlje. Številni slovenski znanstveniki in drugi slovenski pisatelji v Avstriji so v teku 19. stol. jasno in nedvoumno prštevali prekmurske Slovence k slovenski jezikovni in narodni skupini: Jernej Kopitar, Franc Miklošič, Anton Murnik, Vatroslav Oblak, Stanislav Škrabec in pisatelji: Josip Jurčič, Fran Levstik in drugi. Posebno pozornost pa so jim s spisi o življenjskih razmerah prekmurskih Slovencev, njihovih navadah, narodnih pesmih posvetili: kranjski Slovenec Matija Valjavec, štajerska Slovenca Božidar Raič in Anton Trstenjak in v desetletjih pred prvo svetovno vojno štajerska Slovenca: prof. dr. Matija Slavič in zgodovinar dr. Fran Kovačič, ki sta nato leta 1919 kot člana etnografske sekcije jugoslovanske delegacije na pariški mirovni konferenci utemeljevala jugoslovanske zahteve po priključitvi prekmurskih Slovencev k Jugoslaviji.

Psihološke pregrade ogrskega državnega patriotizma, privzgojnega v šoli in v cerkvi, z vsemi, tudi terorističnimi sredstvi javnega vplivanja, strah pred stiki s Slovenci v Avstriji, pa je premagovalo prekmursko slovensko ljudstvo prej kakor njegova inteligenca. Že prve besede v Ljutomeru 6. sept.

1863 so se udeležile skupine prekmurskih, največ beltinskih Slovencev. A tudi prvega slovenskega tabora v Ljutomeru leta 1868 se je udeležilo čez 600 prekmurskih Slovencev, zopet največ iz beltinske župnije. Ljutomer in Beltinci sta bila tudi pozneje, zlasti v letih 1918/19 med glavnimi žarišči združevalnih teženj Slovencev desnega in levega brega Mure.

Celo Klekl piše: »Naše ljudstvo je često hodilo čez Muro, kjer je imelo zemljo, ki jo je obdelovalo in sorodnike, ki jih je obiskovalo in ker je bila živa trgovina med avstrijskim in madžarskim delom države. Zato je tudi ljudstvo (podčrtal U.) opozorilo duhovščino na jugoslovansko deklaracijsko gibanje in ji dalo priložnost, da o pravem času zavzame svoje stališče za rešitev tega vprašanja.« Deklaracijsko gibanje se je moglo med prekmurskimi Slovenci širiti le z veliko težavo. Madžarske oblasti so imele to gibanje, ki je zahtevalo v meje Jugoslavije tudi slovensko Prekmurje, že od vsega začetka za veleizdajalsko gibanje. Dokumentirano znan je pravzaprav le en primer zbiranja podpisov za majniško deklaracijo. Ob razpadu in po razpadu Avstro-Ogrske pa se je pokazalo, da je ljudsko razpoloženje za Jugoslavijo in sicer v obliki združenja s Slovenci v popolnoma svobodni jugoslovanski državi tvorbi, neprimerno odločnejše kakor razpoloženje »voditelja« prekmurskih Slovencev Jožefa Klekla starejšega. To se je v tedanjem tisku zelo jasno dokumentirano pokazalo na več zborovanjih, shodih: že 20. oktobra v protestnih klicih proti madžaronskim govorom na zborovanju v Murski Soboti; s številno udeležbo prekmurskih Slovencev za združitev Slovencev v novi jugoslovanski državi 3. nov. 1918 v Ljutomeru: z udeležbo blizu 3000 prekmurskih Slovencev na manifestacijskem zborovanju za Jugoslavijo v Radgoni 26. dec. 1918 in na velikem, od madžarskih oblastnikov sklicanem zborovanju v Beltincih 17. januarja 1919, torej še po nesrečni vojaški akciji kapetana Erminija Jurišiča, ki je kot podaljšek akcije vojske zagrebškega Narodnega vijeća za osvoboditev Medmurja hotel zasesti še Prekmurje. Ta akcija in spontana akcija prekmurskega Slovenca, dijaka Jožefa Godine s prostovoljci iz treh Bistic v božičnih dneh leta 1918 pa je bila edina vojaška akcija za osvoboditev Prekmurja izpod madžarske oblasti. Načrtov je bilo še nekaj drugih. Tudi sami prekmurski Slovenci so bili pripravljeni, da se z orožjem bore za osvoboditev izpod Madžarske. General Maister, pod katerega vodstvom je bil izvojevan boj za severno slovensko

mejo na štajerskem odseku, je hrvaško vojaško akcijo za osvoboditev Medmurja podprl z dvema četama Mariborskega pešpolka. Vojaško akcijo za osvoboditev Prekmurja pa so njemu kakor prekmurskemu Narodnemu svetu v Ljutomeru ter tamkaj zbranim prekmurskim legionarjem preperevali trije dejavniki: slovenska narodna vlada v Ljubljani, srbska vrhovna komanda, ki se je čutila vezano na beograjsko premirje z dne 13. nov. 1918 ter francoska vojaška misija, ki se je prav tako čutila vezano na to premirje. Na beograjsko premirje sta se čutili vezane vrhovna komanda srbske vojske in francoska vojaška misija tudi v času sovjetske Madžarske od 21. marca do 1. avgusta 1919. Za osvobodilno vojaško akcijo pripravljenim nad 500 prekmurskim prostovoljcem ali kakor so se sami imenovali, legionarjem, zbranim maja meseca 1919 v Ljutomeru, komanda dravske divizijske oblasti ni hotela dati orožja, francoska vojaška misija pa jih je prepričevala, da bo Prekmurje tako in tako priznala Jugoslaviji pariška mirovna konferenca, čeprav vprašanje o državni pripadnosti Prekmurja na mirovni konferenci v Parizu ta čas za Jugoslavijo še ni bilo ugodno rešeno.

Legionarji so se razšli, le 34 se jih je pridružilo Sokolski legiji v Štrigovi. Vodilni prekmurski prostovoljci so bili: višja gimnazijca Josip Godina in Ivan Jerič ter Miško Kuhar in Mihael Erjavec.

Na pariški mirovni konferenci je z velikim znanjem in z veliko vnemo utemeljeval upravičenost jugoslovanskih zahtev po priključitvi Prekmurja dr. Matija Slavič, član etnografske sekcije jugoslovanske delegacije. Toda šele ko je bilo Jugoslaviji priznано štajersko Podravje z Mariborom, je Vrhovni svet petorice 8. julija 1919 priznal Jugoslaviji tudi Prekmurje. 15. julija nato je vložila jugoslovanska delegacija na predsedstvo mirovne konference še prošnjo, da sme Prekmurje vojaško zasesti. 1. avgusta 1919, na dan, ko je bila sovjetska Madžarska zrušena, je Vrhovni svet odločil, da sme Jugoslavija Prekmurje v določenih mejah zasesti. Jugoslovanska vojska je vkorakala v Prekmurje 12. avgusta 1919, sprejeta od slovenskega prebivalstva, kakor z občudovanjem pripoveduje hrvaški udeleženec te vojaške akcije dr. Jerko Frenetović, z navdušenjem.

Sovjetska Madžarska pač ni znala zadovoljiti prekmurskih Slovencev niti v zanje najbolj občutljivem vprašanju razdelitve veleposestniške zemlje niti v jezikovnem, narodnem pogledu. Tako ugotavljajo tudi marksistični slovenski pisci: Miško Kranjec, Mir-

ko Kokolj in Julij Titl. Od obljubljenе jugoslovanske agrarne reforme so pričakovali več, kakor jim je dala sovjetska Madžarska. Mirovno tako imenovano trianonsko pogodbo pa je podpisala Horthyjeva Madžarska šele 5. junija 1920 in jo ratificirala 15. novembra istega leta. A tudi še po ratifikaciji, med komisijskim določanjem meje po ozemlju, so Madžari in madžaroni skušali doseči v svojo korist nekaj bistvenih odstopov od črte trianonske pogodbe. V nekaj primerih so poslegli v dogajanje zopet prekmurski legionarji. Tako je razmejevanje med Horthyjevo Madžarsko in Jugoslavijo po ozemlju trajalo od avgusta 1921 do julija 1924.

VIRI IN LITERATURA, KI SEM JO
UPORABLJAL PRI TEM SPISU:
VIRI

1. Spomini prekmurskih legionarjev v PAM, fascikel Prekmuriana, oštevilčeni: Ivan Jerič, 46; Jožef Škafar, 80; V. Kukovec-Baukart, 90; Josip Godina, 102; Janez Edšid, 105; Vincenc Seruga, 107; Jožef Klekl starejši, 116; Božidar Sever, 121; Mihael Erjavec, 127; Pavle Horvat, 128; Miško Kūhar, 184. Ti spomini so odgovori na Maistrovo anketno polo iz leta 1924. — 2. Jožef Klekl starejši. Moj odgovor, prevod iz madžarščine, PAM. Kleklov odgovor na madžarske obtožbe za časa okupacije 1941. — 3. Pismo Ivana Jeriča generalu Maistru z dne 8. aprila 1924, PAM. — 4. Franc Gumilar, O prekmurskem šolstvu v 19. stoletju, v rokopisu v Slovenskem šolskem muzeju v Ljubljani. — 5. Informacija Vasje Melika o volilni pravici na Ogrskem. — 6. Informacija Miška Jeriča z dne 7. avgusta 1974 o zbiranju podpisov za majniško deklaracijo v Prekmurju. — 6a. Informacije in prevodi Vilka Novaka iz madžarskih časnikov. — 7. Časniki: Novine, od 1. novembra 1918 do marca 1919, spominski članki ob 10-letnici osvoboditve in vkorakanja jugoslovanskih čet v Prekmurje, Novine, 18. avgusta 1929, št. 33; Slovenec, 18. avgusta 1929, št. 186; še nekaj drugih številčk Slovenca, Slovenskega naroda, Jugoslavije, Slovenskega gospodarja s podatki o dogajanju v Prekmurju. — 8. Sejni zapiski Narodne vlade v Ljubljani od novembra 1918 do avgusta 1919, posebej 39. sejni zapisnik, AS. — 9. Božidar Borko o osvoboditvi Štrigove, Jugoslavija, 31. decembra 1918. — 10. Spomini stotnika Metoda Rakuše, poveljnika dveh čet mariborskega pešpolka, ki jih je poslal general Maister decembra 1918 na pomoč vojski Narodnega Vijeća za osvoboditev Medmurja, pri U. — 11. Dnevnik Vrhovne komande srbske vojske od 3. XI. 1918 do 24. II. 1919, v overovljenem prepisu, Vojnogodovinski inštitut JLA, Beograd. — 12. Dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, Gradja o stvaranju jugoslovenske države, I. in II. del, Beograd, 1964.

LITERATURA

Knjige:

1. Matija Slavič, Prekmurje, Ljubljana. 1921. — 2. Edvard Beneš, Der Aufstand der Nationen, Berlin, 1928. — 3. Vilko Novak, Franc Ivanocy, Murska Sobota, 1937. — 4. Miško Kranjec, Zalesje se prebuja, Ljubljana, 1936; Pisarna, kronika, Ljubljana, 1950; Rdeči gardist, roman v treh knjigah, Ljubljana, 1964, 1965, 1967. — 5. Josip Mal, Zgodovina slovenskega naroda, 12. zvezek, Celje, 1933. — 6. Fran Zwitter - J. Šidak - V. Bogdanov, Nacionalni problemi v habsburški monarhiji, Ljubljana, 1962. — 7. Enzo Santarelli, Madžarska revolucija, Zgodovina revolucij XX. stoletja, v slovenskem prevodu, Ljubljana, 1971. — 8. Dr. Julij Titl, Murska republika 1919, Murska Sobota, 1971. — 9. Prof. dr. Fran Kovačič, Slovenska Štajerska in Prekmurje, Ljubljana, 1926. — 10. Dr. Fran Sušnik, Prekmurski profili, Maribor, 1929.

Razprave v zbornikih:

1. Zbornik Slovenci v desetletju 1918—1928, Ljubljana, 1928, posebej: Dr. Janko Brejc, Komisija štirih generalov. Matija Slavič, Državni prevrat v mariborski oblasti. — 2. Zbornik Slovenska krajina, Beltinci, 1935, posebej: Vilko Novak, Slovstveno delo Slovenske krajine, Kulturni stiki do osvobojenja. Matija Slavič, Narodnost in osvoboditev Prekmurja, Prekmurske meje v diplomaciji. — 3. Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana, 1939, posebej: Nacionalizacija premoženja. Agrarna reforma. — 4. Zbornik Hrvati u borbama za oslobodjenje sjevernih krajeva Jugoslavije, Zagreb, 1940, posebej: Dr. Vinko Žganec, Medjimurska revolucija u godini 1918, Ivan Tomašević, Pokušaj oslobodjenja Medjumurja 13. studenog 1918. godine. Dr. Jerko Franetović, Dobrovoljačka Sokolska legija u borbama za oslobodjenje Medjumurja, Slavko Lipovščak, Bitka kod Murske Subote — Katastrofa kapetana Jurišića; Petar Jelavić, Erminij Jurišić. — 5. Zbornik Prekmurski Slovenci v zgodovini, Murska Sobota, 1961, posebej: Franjo Baš, Posebna poteza prekmurske zgodovine. — 6. Istorijski zbornik, XIV, Zagreb, 1961, posebej: Bogdan Krizman, Srpska vrhovna komanda u danima raspada Austro-Ugarske. — 7. Zgodovinski časopis XVIII, Ljubljana, 1965, posebej: Fran Zwitter, Slovenski prerod XIX. stoletja v okviru evropske nacionalne problematike. — 8. Panonski zbornik, Murska Sobota, 1966, posebej: Štefan Barbarič, Oris književnega razvoja severovzhodne Slovenije do sredine 19. stoletja; Jože Ftičar, Slovenci na levi in desni strani Mure in njihovi kulturni stiki; Bogo Teply, dr. Fran Kovačič in dr. Matija Slavič, njuno delo za Prekmurje. — 9. Zbornik Svet med Muro in Dravo, Maribor, 1968, posebej: Vlado Valenčič, Prebivalstvo v Slovenskih goricah v preteklosti in do današnjih dni; Viktor Vrbnjak, Prvi slovenski tabor v Ljutomeru. — 10. Zbornik Koroški plebiscit, posebej: dr. Bogo Grafenauer, Koroška v diplomatski igri.

Razprave v revijah:

1. Kronika II, 1935: Franjo A. Pivka, Mariborska letalska stotinja. — 2. Delo, Glasilo ZKS, XXI, 1952, št. 5-6: dr. Rudi Kyovsky, Slovenska krajina (Prekmurje). — 3. Svet ob Muri, 1957, št. 4-6: Miroslav Kokolj, Prekmurje v prevratni dobi. — 4. Nova pot, 1. XIX, 1967, št. 7-9: Ivan Zelko, Narodnost prekmurskih Slovencev in Miško Kranjec. — 5. Dialogi, 1970, št. 4-5: Vanek Šiftar, Madžarizacija in pomurski tisk v začetku XX. stoletja; št. 7-9: Ivan Škafar, Slovenska na-

rodna zavest dr. Franca Ivanocyja in narodnostni pomen prekmurskega tiska v XX. stoletju; št. 11: Vilko Novak, Pomen narečja za ohranitev narodnosti v Prekmurju. — 6. Nova mladika, 1973, št. 7-10: Ivan Škafar, dr. Franc Ivanocy in mohorske knjige v krajini med Muro in Rabo. — 7. Prostor in čas, 1974, št. 3-6: Ivan Škafar, Pred sedemdesetimi leti. — 8. Revija Donauraum, 19. Jahrg, Wien, 1974, 1/2 Heft: Franz Hieronymus Riedl, Die ungarische Nationalitätspolitik.

DVE POROČILI IZ LETA 1929 O NEMŠKI MANJŠINI V SLOVENIJI

TONE ZORN

I

Med dokumenti, ki omogočajo spoznavanje položaja nemške manjšine v Sloveniji v času med obema svetovnjima vojnama, sta tudi obsežni poročili velikih županov ljubljanske in mariborske oblasti iz marca leta 1929. Izdelani sta bili po naročilu jugoslovanskega notranjega ministrstva po prepovedi delovanja Političnega in gospodarskega društva za Nemce v Sloveniji (društvo je bilo prepovedano februarja tega leta). Oba dokumenta, ki ju na tem mestu v glavnem povzemamo, hrani arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani.

Oba dokumenta pri cenzitvi števila pri nas živečih Nemcev izhajata iz podatkov jugoslovanskega ljudskega štetja leta 1921. Zanimivo pa je, da veliki župan ljubljanske oblasti opozarja, da je bilo leta 1921 »pri oficijelnem štetju« našteto v Ljubljani 1700 Nemcev, medtem naj bi jih bilo po »cenzitvi ljubljanskega policijskega ravnatelja do 2500«; med njimi so »inozemci v večini, tako da število domačih Nemcev ne dosega čez 1000«. Za območje mariborske oblasti je v poročilu izraženo mnenje, da so leta 1921 našteali 23.670 pripadnikov nemške manjšine, od tega po večini v Mariboru, Ptujju, Celju, Apaški kotlini, Prekmurju in v še nekaterih občinah zgornje dravske doline. Veliki župan je poudarjal, da so zajeti v to število poleg pravih Nemcev, »to je onih, ki pripadajo nemški narodnosti po krvi«, tudi tisti, »ki so se pod vplivom raznih okoliščin povodom ljudskega štetja vpisali za Nemce«. Med te »okoliščine« je naštel nemški pritisk pred letom 1918, tako da so se leta 1921 mnogi »gospodarsko šibki politično odvisni Slovenci dali zavesti od oportunističnih razlogov do tega, da so se pri ljudskem štetju vpisali za Nem-

ce«. Zato je tudi leta 1921 ugotovljeno število Nemcev »skoro gotovo previsoko«. Po nakanem kriteriju je veliki župan razdelil štatersko nemštvo na tri kategorije. Prvo naj bi predstavljali »pravi Nemci in stari germaniziranci«. Teh naj bi bilo 8300, od tega 2500 v Apaški kotlini, 1800 v Prekmurju, ostalih 4000 pa v omenjenih treh mestih in drugih krajih. V drugi kategoriji naj bi bilo 10.000 ponemčencev v prvi ali v drugi generaciji, zadnjo kategorijo pa naj bi predstavljalo 5000 Slovencev, ki »so se (leta 1921 op.) vpisali za Nemce«.

Obe poročili, ljubljansko in mariborsko, žal nista izdelani po enotnih merilih, zato podatki, ki jih povzemamo, niso v celoti uskladeni. Iz njih je videti, da so znašali na območju ljubljanske oblasti izdatki za vzdrževanje nemških manjšinskih šol v letih 1927-1928 nekaj več kot 180.000 din. Ti izdatki so se krili iz doklad in naklad na državne davke ter iz samostojnih občinskih davščin. V celoti je bilo v tem času na območju ljubljanske oblasti 13 nemških manjšinskih šol, od tega na območju kočevskega okraja v Oneku, Ovčjaku, Rajhenau, Spodnjem logu, Starem bregu, Grčaricah, Podlogu in Verdrengu. Posebna dvorazredna nemška šola je bila tudi v Ljubljani (ustanovljena je bila 9. februarja 1919 ter imela 4 dekliške in 3 deške razrede). Zaradi pomanjkanja učencev je bila ljubljanska šola 4. oktobra leta 1921 skržena na vsega pet razredov, do leta 1925 pa je to število padlo na 2 razreda z 32 učenkami in učenci. V času priprave poročila velikega župana ljubljanske oblasti je imela šola v dveh razredih 42 učencev, nastanjena pa je bila v poslopju druge mestne deške osnovne šole na Zoisovi cesti. Ljubljanska občina je šolo (»kakor vse